

MORDTMANN, Johannes Heinrich

nis adlı eserinde mevcuttur (s. 7-16). Mordtmann'ın ayrıca *İslâm Ansiklopedisi*'nde pek çok maddesi bulunmaktadır. Başlıca kitapları şunlardır: *Sabaeische Denkmale* (David Heinrich Müller'le birlikte, Wien 1883); *Himjarische Inschriften und Altertümer in den Königlichen Museen zu Berlin* (Berlin 1893); *Beitraege zur minaeischen Epigraphik* (Wien 1897); *Musée Impérial Ottoman* (Constantinople 1895; Türkçe'si *Müze-i Hümayun*, İstanbul 1315); *İm-i Usûl-i Târih* (İstanbul 1332); *Suheil und Nevbehâr, romantisches Gedicht des Mes'ûd b. Ahmed* (Hannover 1925); *Sabaeische Inschriften* (Eugen Mittwoch'la birlikte, Hamburg 1931); *Himyarische Inschriften in den Staatlichen Museen zu Berlin* (Eugen Mittwoch'la birlikte, Leipzig 1932).

Seçme bazı makaleleri de şöylece sıralanabilir: "Zwei himjarische Inschriften" (*ZDMG*, XXX |1876|, s. 21-39); "Die himjarischen Inschriften im Tschinili Kiöschk" (*a.g.e.*, XXXIII |1879|, s. 484-495); "Übersicht über die türkischen Druckwerke von Constantinopel während des Jahres 1883" (*Literatur-Blatt für Orientalische Philologie*, I |1884|, s. 449-473); "Smyrna. Handel für die letzten Jahre mit spezieller Berücksichtigung des Jahres 1908 und Schiffsverkehr im Hafen von Smyrna im Jahre 1908" (*Handelsberichte über das Ausland*, serie II, nr. 167 |1910|, 64 sayfa); "Über das türkische Fürstengeschlecht der Karasi in Mysien" (*Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaft zu Berlin*, Berlin 1911, s. 2-7); "Türkische Papierausschneider" (*ZDMG*, LXVII |1913|, s. 471-472); "Türkischer Lebensbrief aus dem Jahr 1682" (*a.g.e.*, LXVIII |1914|, s. 129-141); "Die heutige Türkei. Überblick über die politische Geographie, die Bevölkerung und Verwaltung des Reiches und seine politischen Beziehungen zum Auslande" (*Vier Vortraege über Vorderasien und die heutige Türkei*, Berlin 1917, s. 83-117); "Zur Kapitulation von Buda im Jahre 1526" (*Mitteilungen des Ungarischen wissenschaftlichen Instituts in Konstantinopel*, III |1918|, 15 sayfa); "Zwei osmanische Passbriefe aus dem XVI. Jahrhundert" (*Mitteilungen zur osmanischen Geschichte*, I |1922|, s. 177-202); "Das Observatorium des Taqî ed-dîn zu Pera" (*Isl.*, XIII |1923|, s. 82-96); "Um das Mausoleum des Molla Hunkiar in Konia" (*JAK*, II |1925|, s. 197-204); "Rûhi Edrenewî" (*MOG*, II |1925|, s. 129-136); "Die Orientalischen Handschriften der Sammlung

A. D. Mordtmann sr." (*Isl.*, XIV |1925|, s. 361-377); "Die jüdischen Kira im Serai der Sultane" (*MSOS*, XXXII |1929|, s. 1-38); "Zur Lebensgeschichte der Kemâl Re'is" (*a.g.e.*, XXXII |1929|, s. 39-49).

BİBLİYOGRAFYA :

A. D. Mordtmann, *Anatolien, Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien: 1850-1859* (ed. Fr. Babinger, Hannover 1925, neşredenin girişi, s. VII-XXXIV; a.mlf., *İstanbul ve Yeni Osmanlılar: Bir Osmanlı'dan Siyasi, Sosyal ve Biyografik Manzaralar* (trc. G. Habermann-Songu), İstanbul 1999, Erol Üyepazarcı'nın önsözü, s. III-V; Fr. Babinger, *J. H. Mordtmann zum Gedächtnis*, Berlin 1933; a.mlf., "J. H. Mordtmann", *Forschungen und Fortschritte*, sy. 32 (1932), s. 288; Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul 1974, s. 200-201; Necib el-Akiki, *el-Müsteşrihün*, Kahire 1980, II, 398; Kemal Turan, *Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi*, İstanbul 2000, s. 80-81; Rachmati, "Prof. Dr. Johannes H. Mordtmann (1852-1932)", *Ungarische Jahrbücher*, XXII, Berlin 1932, s. 304; Ersoy Taşdemirci, "Türkiye'de Yükseköğretim Kurumlarının Gelişmesinde Avusturya ve Alman Bilim Adamlarının Katkısı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 9, Kayseri 2000, s. 189-213; "Mordtmann Johannes", *Der Grosse Brockhaus*, Wiesbaden 1957, XII, 742; Semavi Eyice, "Mordtmann, Andreas David (Baba)", *DBİst.A*, V, 489-490; a.mlf., "Mordtmann, Andreas David (Oğul)", *a.e.*, V, 490.

 MUSTAFA AYDIN

MORİSKOLAR

İspanyol hâkimiyeti altında yaşayan zorla hıristiyanlaştırılmış eski müslümanlara verilen ad.

Morisko, Ortaçağ'dan beri İspanya'da müslümanlar için kullanılan Moro adına XV. yüzyılın sonlarında "-isco" ekinin ilâvesiyle türetilmiş bir kelime olup "müslümanlara mensup / ait" veya "müslümanlardan geriye kalan kişi / şey" anlamına gelmektedir. Romalılar'ın Batı Afrikalılar'a verdiği Maurus Latince'ye girmiş, oradan da Halk Latincesi'nin Roman dillerine dönüşümü sırasında Moro şeklinde İspanyolca'ya ve Portekizce'ye geçmiştir. Ancak kelime bu arada Batı Afrikalılar'ın esmerliği sebebiyle "kara, koyu renkli" mânasındaki Grekçe "amauros / mauros" sıfatının etkisinde kalarak "koyu tenli, esmer" anlamını da kazanmıştır. İspanyollar başlangıçta her ne kadar Moro adını Romalılar gibi Faslılar (Fas üzerinden gelen Arap-Berberî orduları) için kullanmışlarsa da ülkelerini fetheden bu insanların müslüman olmasından dolayı kelimeye "müslüman" anlamını vermişlerdir. Bugünkü İspanyolca'da da Moro özelde

"Faslı", genelde "müslüman" ve halk arasında "vaftiz edilmemiş, kâfir, zındık" mânalarını taşımaktadır. Günümüzde Moro / Moor / Maure, sömürgecilik dönemlerinin bir kalıntısı olarak Mali'de oturan Arapo-Berber bir toplulukla Sri Lanka ve Filipin müslümanları için kullanılmakta, ayrıca Senegal'in kuzeyinde ve Moritanya'da yerlilere Maure denilmektedir. Bunlardan başka kelime Moritanya ve Morocco / Maroc (Fas) ülke adlarında da yaşamaktadır. İspanyollar başlangıçta Morisko'yu, Endülüs şehirlerinin geri alınmasıyla hıristiyan hâkimiyeti altında kalan müslümanlar için kullandıkları Mudejar (Müdecen) adıyla eş anlamlı tutmuşlar, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de zorla hıristiyanlaştırılan eski müslümanlara hasretmişlerdir.

Tarihçe. Büyük çoğunluğu baskı altında din değiştiren Moriskolar İspanyol kaynaklarında, eskiden beri hıristiyan olan halk ile (cristianos viejos) aralarındaki farkı vurgulamak için "yeni hıristiyanlar" (cristianos nuevos) adıyla da geçmektedir. XVI-XVII. yüzyıl İspanya tarihinde özel bir yere sahip bulunan bu yeni topluluğun temel hususiyeti biri açık, diğeri gizli çift kimlikli oluşuydu. Bunlardan ilki ancak evlerde ve gözden uzak mekânlarda ortaya çıkarılabilen müslüman kimliği, diğeri toplum içinde gösterilen hıristiyan kimliği idi. İspanya yönetimi, Moriskolar'ın dinlerinden tamamen vazgeçirilip hıristiyan toplumunun içinde özümsebilmesi için bir dizi yasağı devreye soktu. Öncelikle İslâmî usullere göre kesimlerin yapıldığı mezbahalar ve kasap dükkanları kapatıldı. Arap isim ve unvanlarının kullanılması, Arapça konuşulması, Arapça kitap bulundurulması, Arapçanın sünnet ettirilmesi, kadınların tesettürüne uygun giyinmesi yasaklandı. Altı yaşından küçük çocukların hıristiyan terbiyesiyle yetiştirilmesi için manastırlara yerleştirilmesi kararlaştırıldı. Bu kararlara uyulup uyulmadığını kontrol etmek ve ihlâllere karşı cezaî müeyyideleri uygulamak amacıyla başta Girnata (Granada) ve Belensiye (Valencia) olmak üzere Moriskolar'ın topluca buldukları yerlerde engizisyon mahkemeleri kuruldu. Bir Morisko'nun ramazan ayında gündüz vakti kendisine sunulan yemeği yahut herhangi bir günde domuz etini yememesi, cuma günü temizlik yapması veya evini kilitlemesi, çocuklarına müslüman kültürene ait isim vermesi, Arapça konuşması, ağzından "Allah", "Muhammed" lafızlarından birinin çıkması ve yatak odasında haç bulundurmaması gibi

sebepler engizisyon mahkemesine sevki için yeterliydi. Mahkemelerde kendilerine yüklenen suçu itiraf eden sanıklar para cezası, mal müsaderesi, kürek mahkûmluğu veya yakılarak öldürülme gibi cezalara çarptırılmaktaydı. Papalık tarafından İspanya engizisyonuna gözlemci olarak gönderilen rahip Lorenzo, 1481-1517 yılları arasında ülke genelinde 13.000 kişinin diri diri yakılma cezasına mahkûm edildiğini bildirmektedir (bk. ENGİZİSYON). Gırnata Moriskoları bu mahkemelerin özellikle dil, örf ve âdetlerle ilgili baskılarını hafifletebilmek için mahkeme aracılığıyla devlete 1543 yılında 120.000, 1555 ve 1558'de 100.000 duka altın vermeyi teklif ettilerse de kabul görmedi. Fakat ne bu mahkemelerin ne de rahiplerin gayretleri Moriskolar'ın asimile edilebilmesi için yeterli oldu. Osmanlı Devleti'nin Kanûnî Sultan Süleyman zamanında Akdeniz'de ulaştığı güç, Endülüs medeniyetinin tekrar canlanacağı umidiyle Moriskolar'ın müslüman kimliğine daha sıkı sarılmalarını sağladı. Öte yandan Barbaros Hayreddin Paşa, Turgut Reis, Piyâle Paşa ve Sâlih Paşa gibi Türk denizcilerinin İspanya kıyılarına düzenlediği seferlerle çok sayıda Morisko Kuzey Afrika'ya nakledildi. Cezayir beylerbeyi de onlara silâh ve erzak yardımı yaptı. I. Karlos'un (Şariken) yerine geçen II. Felipe, bu gelişmeler üzerine asimilasyon faaliyetlerinin daha sıkı uygulanması için 1567'de yeni bir ferman çıkardı. Bu fermanla Moriskolar'ın yaşadığı yerleşim merkezlerine on ikişer hıristiyan ailesinin yerleştirilmesini, üç yıl içinde Arapça'yı tamamen bırakarak İspanyolca öğrenmelerini, kadınlarının hıristiyan kadınları gibi giyinmelerini, evlerinde Arapça kitap bulundurmamalarını, kendi müzik ve danslarını icra etmemelerini, çocuklarını kilise okullarına göndermelerini emretti. Fermanın ardından engizisyon mahkemelerinin ve mahallî yöneticilerin baskıları daha da arttı; özellikle Gırnata'da Moriskolar'ın mülkleri ellerinden alındı. Bunun üzerine, II. Felipe'nin Almanya'da Protestanlar ve Hollanda'da Calvinistler tarafından çıkarılan isyanlarla meşgul olmasını da fırsat bilen Gırnata Moriskoları, vaftiz ismi Hernando de Cordova de Valor olan Muhammed b. Ümeyye'nin (Aben-Humeya) önderliğinde 1568'de ayaklandılar; Osmanlılar'dan da İspanya üzerine bir deniz seferi düzenlenmesini talep ettiler. Fakat II. Selim o sırada Kıbrıs'ın fethiyle meşgul olduğundan ancak Cezayir Beylerbeyi Kılıç Ali Paşa vasıtasıyla bir miktar asker,

erzak ve silâh yardımı yapabildi. Gerek yardımın beklenen ölçüde olmaması gerekse birçok Morisko'nun isyandan vazgeçmesi yüzünden hareket bir süre sonra zayıfladı; nihayet Muhammed b. Ümeyye'nin yerini alan Mevlây Abdullah b. Abbo'nun (Aben-Aboo) öldürülmesiyle 1571'de sona erdi. İspanyol idaresi, Gırnata ve civarında yaşayan yaklaşık 84.000 Morisko'yu Osmanlılar'la ilişkilerini tamamen kesmek amacıyla ülkenin kuzeyindeki Kastilya'nın kırsal kesimlerine sürdü.

İbn Ümeyye'nin isyanı Moriskolar'ı şüphe odağı haline getirdi. Aragon ve Belensiye Moriskoları ile Osmanlılar ve Fransızlar arasında varlığı belirlenen gizli ilişkiler, ayrıca Osmanlılar'ın Fransızlar'la birlikte İspanya'ya saldırı hazırlığı içinde olduğu haberi, Moriskolar'ın yeniden ayaklanıp Gırnata'dan Aragon'a kadar olan bölgelerde bağımsızlıklarını ilân edeceklerine dair söylentiler bu şüpheyi daha da kuvvetlendirdi. Diğer taraftan engizisyon gözlemcilerinin hazırladığı raporlar, Moriskolar arasında hakiki mânada bir hıristiyanlaşmanın gerçekleşmediğini ortaya koymaktaydı. Bunun üzerine Moriskolar'ın ya topluca ülkeden sürülmesi, ya evlenme yasağı getirilmek suretiyle tederici olarak soylarının kurutulması, ya da belli yerlerde yaşamaya mecbur tutulmaları şeklinde öne çıkan üç şık üzerinde duruldu; neticede 4 Nisan 1609'da sürgün yolu benimsendi. 1614 yılına kadar devam eden sürgün sırasında İspanya'dan çıkarılan Moriskolar'ın sayısı 300.000'i aşmıştır. Bunların büyük çoğunluğu Fas, Cezayir ve Tunus'a, az bir kısmı Selânik, Belgrad, İzmir, İstanbul, Adana, Şam ve Trablusgarp gibi Osmanlı şehirlerine gitti; bu arada Fransa, İngiltere ve İtalya'ya göç eden küçük topluluklar da oldu. Osmanlı Sultanı I. Ahmed İngiltere Kralı I. James'e, Fransa kral nâibesi Maria de Medici'ye ve Venedik doğuna birer mektup göndererek ülkelerine gelen Moriskolar'a iyi davranılmasını ve onların Osmanlı topraklarına gönderilmesinin sağlanmasını talep etti. Cezayir ve Tunus beylerbeyilerine de Moriskolar'ın himaye altına alınmasını emreden fermanlar gönderdi. Böylece göçmenler devlete ait topraklara yerleştirildi, beş yıl vergiden muaf tutuldu ve denizcilikten anlayanları donanmada istihdam edildi. Kısa sürede ziraat, ticaret, zenaat, sanat, ilim ve edebiyat alanlarında kendilerini ispat eden Moriskolar, Kuzey Afrika ipek böcekçiliğini ve ipek imalatını geliştirdiler. Kullan-

dıkları sulama teknikleri ve üretimine başladıkları yeni ürün türleri sayesinde yerleştikleri toprakları verimli birer tarım alanına dönüştürdüler. Yerli halk, su kaynaklarının kanallar vasıtasıyla evlere ve çeşmelere akıtılmasını onlardan öğrendi. Özellikle Tıtvân, Rabat, Selâ (Salé) ve Tunus birer ticaret, sanat ve edebiyat şehrine dönüştü. Sürgünden belli bir süre sonra Moriskolar'ın birçok vakıf kurması, bunların yeni topraklarında ulaştıkları ekonomik seviye hakkında bir fikir vermektedir. Moriskolar özgün müzikleri, folklorları, gelenekleri, matematik, mantık, felsefe alanlarında sahip oldukları birikimleri ve kendilerine has mimari üsluplarıyla içinde yaşadıkları toplumlara önemli katkılar sağlamışlardır.

Ekonomik, Sosyal ve Dini Hayat. Moriskolar, şeklen Hıristiyanlığa girmiş görünürseler de gerçekte ne bu dine ne de XVI. yüzyıl İspanyol toplumunda hâkim olan tabakalaşmış yapıya uyum sağlayabildiler. Bu sebeple aralarında asiller, burjuvalar, din adamları ve köylüler gibi zümreler teşekkül etmedi; dolayısıyla sosyal sınıflara değil servet ve mesleğe dayalı farklılıklar öne çıktı. Endülüs şehirlerinin geri alınışı sırasında varlıklı ve ilim erbabı müslümanların büyük çoğunluğu İspanya'yı terkettiğinden Moriskolar daha ziyade küçük çiftçiler ve zenaatkârlardan oluşmaktaydı. Demircilik, marangozluk, inşaatçılık, hasırcılık, iplikçilik, terzilik, dokumacılık, ipek böcekçiliği, baytarlık, hayvancılık, balıkçılık ve yük taşımacılığı çalıştıkları iş dallarının başlıcalarıydı. Moriskolar'ın nüfus artışı İspanyollar'a nisbetle daha yüksekti. 1562-1572 yılları arası ve 1609 yılı verilerine göre Belensiye bölgesinde eski hıristiyan nüfusu % 44,7 artarken yeni hıristiyanların artışı % 69,7 oranında gerçekleşmişti. Moriskolar arasında mâruz kaldıkları baskılar yüzünden okur yazarlık oranı gittikçe azalmakla birlikte özellikle sürgün öncesindeki yıllarda devletin açtığı tıp mekteplerine giden Morisko gençlerinin sayısında artış olduğu anlaşılmaktadır. 1607'de Pedro de Vesga adlı bir görevli tarafından III. Felipe'ye sunulan raporda el-Kal'a (Alcala) ve Tuleytula'daki (Toledo) tıp mekteplerinde okuyan öğrencilerin çoğunun Moriskolar'dan meydana geldiği ve tedbir alınmadığı takdirde tıp mesleğinin tamamen onların eline geçeceği ifade edilmekteydi.

Moriskolar'ın içinde yaşadıkları toplumun diğer mensuplarıyla aynı binayı, aynı

MORİSKOLAR

evi paylaşmak, aynı mahallede oturmak veya aynı iş yerinde çalışmak gibi ilişkileri vardı. Dolayısıyla onlarla birlikte yaşarken hem Hıristiyanlığa uygun davranmaları hem de müslüman kimliklerini açığa çıkaracak söz ve davranışlardan kaçınmaları gerekmektedir. Bu şekilde takıyyeye dayalı ikili bir hayat sürme mecburiyetinin ortaya çıkması üzerine, zorla Hıristiyanlaştırma sürecinin başladığı 1501 yılından itibaren bunun İslâm dini açısından câiz olup olmadığı hususu sorgulanmaya başlandı. Cezayirli fakih Venşerisi, bir soruya karşılık verdiği fetvada Hıristiyan hâkimiyetindeki Endülüs halkından gerçekten çaresiz kalanların dışındakilere hicretin farz olduğunu, dolayısıyla takıyye yaparak yaşanamayacağını ifade etti. Hemşehrisi Ubeydullah Ahmed b. Bû Cum'a el-Mağrâvî el-Vehrânî ise 910 (1504) yılında verdiği bir fetvada Moriskolar'ın Hıristiyan idareciler tarafından mutlaka yapılması istenen içki içme, domuz eti yeme ve ikonları kutsama gibi fiil ve davranışları kalben haramlıklarından şüphe etmemek şartıyla yapabileceklerini, namazlarını işaret yoluyla kılabileceklerini, abdest almanın imkânsızlığı halinde abdest için sadece niyet etmelerinin yeterli olacağını bildirdi. Moriskolar arasında Mağrâvî'nin bu fetvası daha fazla kabul gördü ve XVI. yüzyıl boyunca İslâm'ın gizlice yaşatılmasında önemli rol oynadı. Engizisyon mahkemelerine ait arşiv belgelerinden, Moriskolar'ın toplu sürgünün başladığı 1609 yılına kadar ibadetlerini şartların uygunluğu ölçüsünde yerine getirmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Namazın cemaatle kılınması ancak küçük gruplar halinde belirli kişilerin evlerinde gerçekleştirilebiliyor, cuma namazlarının eksikliği gece sohbetleriyle giderilmeye çalışılıyordu. Dinî kitapların elde edilememesi sebebiyle zamanla gençlerin dinî bilgilerinde ciddi bir zayıflama meydana geldi. Ancak ramazan orucu mutlaka yerine getirilmesine çalışılan bir ibadet olmaya devam etti. Yeni doğan çocuklara İslâmî isim verilmesi müslüman kimliğini korumanın en önemli unsurlarından biriydi. Bebekler kilisede vaf-tiz ettirildikten sonra eve getirilir, önce vücudunun tamamı yıkanır, ardından kulağına ezan okunarak adı konulurdu. Erkek çocukların sünnet ettirilmesi işi de çok büyük güçlüklerle sürdürülüyordu. Engizisyon mahkemelerinin kayıtlarına göre sürgüne yakın dönemde Belensiye'deki Moriskolar'ın tamamının sünnetli olmasına karşılık Aragon'dakilerin yarısı,

Endülüs (Andalucia) ve Kastilya bölgelerindekilerin ise tamamına yakını sünnetsizdi. Cenaze namazı ancak geceleri kılınabiliyordu.

1526'da Arapça'nın yasaklanması ve bilhassa 1567'den itibaren bu yasağın daha sıkı bir şekilde takip edilmesi neticesinde XVI. yüzyılın sonlarına doğru Moriskolar arasında Arapça bilen pek kalmamıştı. Bunun üzerine Moriskolar, Arap alfabesiyle İspanyolca risâle ve kitaplar hazırlamaya ağırlık verdiler. Aljamiado literatürünün önemli bir kısmını oluşturan bu eserler büyük bir gizlilik içinde yazılıp okunmakta ve muhafaza edilmekteydi (bk. ALJAMÍA). Bunların ilk örneklerine 1728'de Moriskolar'dan kalma bir evin gizli bir bölümünde rastlandı. Bu eserlerin büyük çoğunluğu dinî nitelikli olup Kur'an meâlleri, hadisler, ilmiyal bilgiler; evlenme, boşanma, miras gibi konulara dair risâleler; Hıristiyanlığı, özellikle de teslîs inancını eleştiren şiir ve nesirler ve dinî kıssalardan ibaretti. İçlerinde tıp, tılsım, tarih ve edebiyata dair eserler de bulunmaktadır.

Literatür. Gerek bu dönemde gerekse daha sonra telif edilen müslüman kroniklerinde, Makkarî'nin *Nefhu't-ṭîb*'i ile (nşr. İhsan Abbas, I-VIII, Beyrut 1388/1968) müellifi bilinmeyen *Aḥbârü'l-ʿaşr fi inḳidâi Benî Naşr* dışında (Kahire 1343) Morisko meselesinin pek yankı bulmaması dikkat çekicidir. XVI ve XVII. yüzyıllarda ise birçok İspanyol tarihçisi bu konuda eserler telif etmiştir. Bunların temel özelliği devlet yanlı bir bakış açısıyla kaleme alınmış olmalarıdır. Luis de Marmol Carvajal'ın *Historia de la rebelión y castigo de los moriscos del Reyno de Granada'sı* (Malaga 1600), Jaime Bleda'nın *Defensio fidei in causa neophytorum, sine morischorum Regni Valentiae'si* (Valencia 1610), Pedro Aznar de Cardona'nın *Expulsión justificada de los moriscos españoles'si* (Huesca 1612), Diego Hurtado de Mendoza'nın *Guerra de Granada'sı* (Lisbon 1626) ve Marcos de Guadalajara ve Javier'in *Prodición y destierro de los moriscos'u* gibi örneklerde Moriskolar'ın "imansız müslümanların iş birlikçileri ve muhbirleri, inançlarında ve işlemlerinde sahtekâr, ilâhî iradeye karşı suç işlemekten kaçınmayan bir topluluk" şeklinde takdim edildiği görülmektedir.

XVII. yüzyılın sonlarından XVIII. yüzyıl ortalarına kadar Moriskolar tarihçilerin ilgi gösterdiği bir konu olmaktan çıkmıştır. Bu dönemde yapılan tek çalışma, İngi-

liz Michael Geddes'e aittir (*The History of the Expulsion of the Moriscos out of Spain in Reign of Philipp III*, Londres 1702). XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Morisko meselesi yeniden tarihçilerin ilgisini çekmeye başladı ve XX. yüzyılın başlarına kadar bir dizi eser telif edildi. Bu çalışmalar arşiv malzemesini de kullanmış olmaları açısından önemlidir. Diğer taraftan bunların bazılarında ilk defa İspanya Krallığı'nın Morisko politikasına ciddi eleştiriler yöneltmiştir. Cánovas de Castillo (*Historia General de España*, Madrid 1890-1894), M. Danvila y Colládo (*La expulsión de los moriscos españoles*, Madrid 1889), P. Boronat y Barrachina (*Los moriscos españoles y su expulsión*, Valencia 1901), Menendez y Pelayo (*Historia de los heterodoxos españoles*, Madrid 1880) savunmacı çizgide; Muñoz y Gavira (*Historia del alzamiento de los moriscos, su expulsión de España ...*, Barcelona 1973), F. Janer (*Condición social de los moriscos de España*, Madrid 1857), Albert de Circout (*Histoire des mores, mudéjares et des morisques*, Paris 1846), Modesto Lafuente (*Historia General de España*, c. XIX, Barcelona 1889) ve Henry C. Lea (*The Moriscos of Spain: Their conversion and Expulsion*, Philadelphia 1901) tenkitçi çizgide yer alan müelliflere örnek gösterilebilir. XX. yüzyılın ilk yarısında azalan Morisko araştırmaları 1950'li yıllardan itibaren yeniden artmaya başladı; özellikle Fernand Braudel, H. Lapeyre, T. Halperin-Donghi, Joan Reglá ve Luis Cardillac gibi Fransız araştırmacıların konunun aydınlatılmasına önemli katkıları oldu. Bunlardan Braudel Morisko meselesini coğrafi, politik ve kültürel temelde medeniyetler çatışmasının bir uzantısı şeklinde değerlendirdi. Lapeyre topluluğun demografik yapısını ve Halperin-Donghi Belensiye Moriskoları'nın sosyolojisini incelerken Cardillac da engizisyon mahkemelerine ait belgelerden hareketle Moriskolar'la Hıristiyan İspanyollar arasındaki gündelik ilişkileri ortaya koymaya çalıştı. Joan Reglá ise Moriskolar'ın birer sosyal grup olarak ele alınmasına öncülük etti. Öte yandan A. Hess ve Abdülcelîl et-Temîmî, ilk defa arşiv belgelerinden yararlanıp Morisko-Osmanlı ilişkilerinin aydınlatılmasına ciddi katkı sağladı. Bu iki araştırmacının ve daha sonra yine Osmanlı arşiv belgelerini kullanan diğer bazı araştırmacıların çalışmaları neticesinde, önceleri özellikle Arap dünyasında yaygın biçimde kabul gören Osmanlılar'ın Endülüs müslümanlarına yardım etmediği görüşü bugün artık ge-

çerliliğini yitirmiş bulunmaktadır. Abdülcelil et-Temîmî ayrıca, Merkezü'l-buhûsî'l-Osmâniyye ve'l-Müriskiyye adı altında bir araştırma merkezi kurdu. Bu merkez sempozyumlar düzenlemek, araştırmalar yaptırmak, neşriyatta bulunmak suretiyle çalışmalarını aktif bir şekilde sürdürmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

P. A. Gaspar, *Expulsión de los moros de España por la S.C.R.Magestad del Rey don Felipe Tercero*, Valencia 1610; A. F. Guerra, *Reflexión sobre la rebelión de los moriscos*, Granada 1840; J. D. M. Ford, *Relación de lo que pasó en la expulsión de los Moriscos del Reino de Valencia*, Valencia 1878; F. Fernández, *Aben-Humeya*, Barcelona 1935; C. L. Martínez, *Mudéjares y moriscos sevillanos*, Sevilla 1935; P. L. Raga, *Los moriscos y la parroquia de la ciudad de Segorbe*, Segorbe 1958; M. Abdullah İnân, *Nihâyetü'l-Endelüs*, Kahire 1966; M. Albert, *Les Turcs dans la littérature espagnole du siècle d'or*, Paris 1967; S. C. Urgoiti, *El problema morisco en Aragón*, Valencia 1969; P. Dressendörffer, *Islam unter der Inquisition*, Wiesbaden 1971; J. Penella, *Los moriscos españoles emigrados al Norte de África despues de la expulsión*, Barcelona 1971; E. C. Pallarés – R. G. Cárcel, *Moriscos y agermanats*, Valencia 1974; M. Epalza, *Etudes sur les moriscos andalous en Tunisie*, Madrid - Tunus 1974; a.mlf., *Moriscos antes y despues de expulsión*, Madrid 1992; M. G. Arenal, *Los Moriscos*, Madrid 1975; a.mlf., *Inquisition y moriscos*, Madrid 1978; A. M. Rodrigo, *La expulsión de los moriscos y consecuencias económicas para la Región Valenciana*, Valencia 1975; J. C. Baroja, *Los moriscos del reino de Granada. Ensayo de historia social*, Madrid 1976; A. D. Ortiz – B. Vincent, *Historia de los Moriscos*, Madrid 1978; L. Cardillac, *Moriscos y Cristianos. Un Enfrentamiento polémico (1492-1640)*, Madrid 1979; J. F. Nieva, *La Inquisición y los moriscos extremeños*, Badajoz 1979; T. H. Donghi, *Un conflicto nacional. Moriscos y cristianos viejos en Valencia*, Valencia 1980; Muhammed Kastîlî, *Mihnetü'l-müriskûs fi İsbânyâ*, Tıtvân 1980; H. Mechoulan, *El honor de Dios. Indios, judíos y moriscos en el siglo de Oro*, Barcelona 1981; L. G. Cárcel, *Las Germanías de Valencia*, Barcelona 1981; M. A. de Buenes, *Los moriscos en el pensamiento histórico*, Madrid 1983; Anwar G. Chejne, *Islam and The West: The Moriscos*, Albany 1983; Nebî Abdülhay Rıdvân, *Cühûdü'l-Osmâniyyin li-İnkâzî'l-Endelüs ve istirdâdihî*, Mekke 1408/1988; N. Cabrillana, *Almería Morisca*, Granada 1989; Chakib Benafri, *Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Moriskoların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı: 1492-1614* (yüksek lisans tezi, 1989), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Abdülcelil et-Temîmî, *ed-Devletü'l-Osmâniyye ve kağıyyetü'l-müriskiyyine'l-Endelüsiyyin*, Zağvân 1989; a.mlf., *Bibliographie générale d'études morisques*, Zaghouan 1995; a.mlf., "es-Siyâsetü'l-Osmâniyye li-İstifâni'l-müriskiyyine'l-Endelüsiyyin bi'l-Anâđül", *el-Mecelletü't-târihiyyetü'l-Mağribiyye*, sy. 63-64, Tunus 1991, s. 253-266; Abdullâh Muhammed Cemâleddin, *el-Müslimüne'l-münaşşarün*, Kahire 1991; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müs-*

lûmanları, Ankara 1994-97, I-III; a.mlf., "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, IX, 393-408; a.mlf., "İspanya Krallığı'nın Endülüs Müslümanlarını Hristiyanlaştırma Politikası", *AÜİFD*, XXXV (1996), s. 243-284; *Vaz'ıyyetü'd-dirâsâti'l-müriskiyyeti'l-Endelüsiyye* (nşr. Abdülcelil et-Temîmî), Zağvân 1995; E. Lévi-Provençal, "Moriskolar", *İA*, VIII, 427-428; G. A. Wieggers, "Moriscos", *EI²* (İng.), VII, 241-244.

MEHMET ÖZDEMİR

MORİTANYA

Afrika'nın kuzeybatısında bir İslâm ülkesi.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

II. TARİH

Güneyde Senegal, doğuda ve güneydoğuda Mali, kuzeydoğuda Cezayir, kuzeybatıda Batı Sahrâ (eski İspanyol Sahrâsı) ve batıda Atlas Okyanusu ile sınırlanmış olan ve başkanlık tipi cumhuriyetle yönetilen Moritanya'nın resmî adı el-Cumhûriyyetü'l-İslâmiyyetü'l-Müritâniyye (ismin tarihçesi için bk. MORİSKOLAR), yüzölçümü 1.030.700 km², nüfusu 2.998.000 (2004 tah.), başşehri Nuakşot (Nouakchott, 679.000), diğer önemli şehirleri Nouadhibou (83.000), Kife (71.000), Keyheydi (53.000) ve Rüsû'dur (52.000).

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

Moritanya'nın geniş bir kısmı Büyük Sahrâ'da yer alır ve çöl, yarı çöl görünümündedir. Yüksek olmayan ülke topraklarının batı tarafı açık ovalardan meydana gelmiştir ve kumullarla kaplıdır; Senegal vadisi uzun bir alüvyonlu ovadır. Çöl ortasında ada gibi bazı kayalık tepeler yükselir; bunlardan İcil (İdjil) ülkenin en yüksek doruğudur (915 m.). İklimi kuraklık ve sıcaklık karakterize eder. Dokuz ayı kurak geçen ülkeye bu aylarda ortalama 30 milimetreden daha az yağış düşer (Nouadhibou: 5 mm); sıcaklık ortalaması Nuakşot'ta 26,5° C, Nouadhibou'da 22,1° C'dir. Bitki örtüsü iklime bağlıdır ve üç kuşağa ayrılır. Bu örtü Sudan ikliminin hüküm sürdüğü savan alanında otluk ve fundalıklardan ibarettir, bunların arasında baobab ve Senegal akasyası ağaçları yer alır; sahil alanı genelde çalılıklarla kaplıdır ve yine yer yer akasyalarla rastlanır. Büyük Sahrâ alanı ise bitki örtüsünden yoksun olup sadece adacıklar halinde seyrek vahalar ihtiva eder. Ülkenin gerçek anlamda tek akarsuyu güneybatı kesiminde akan ve Senegal Devleti ile sınır oluş-

turan Senegal nehridir. Ayrıca güneyde yalnız yağmur mevsiminde canlanan ve sularını Senegal nehrine boşaltan bazı küçük dereler bulunmaktadır.

Geniş bir alanı kaplayan Moritanya'da çok az olan nüfusun bölgelere dağılışı eşit değildir. Ortalama yoğunluk zenci köylülerin çoğunlukta bulunduğu güney sahalarında km²'ye üç, geri kalan kesimde ise sadece bir kişiden ibarettir. Nüfusun ülkenin yerlileri sayılan ve Berberî-Arap-Zenci melezi olan Maurilar ile Tukulor, Soninke (Sarakole), Volof, Bambara ve Pöller'in oluşturduğu Sudan halkları teşkil eder. Bunların % 99'u Sünnî müslüman, % 1'i hristiyandır. Resmî dili Arapça olan ülkede mahallî dillerin ve Berberice karışık Arapça'nın (Hassaniyye lehçesi) yanında Fransızca da konuşulur.

Moritanya ekonomisi geleneksel kır ürünleri (tarım, hayvancılık, toplayıcılık, nehir balıkçılığı), deniz balıkçılığı ve maden işletmeciliğine dayanır. Tarımdan fazla ekonomik rol oynayan hayvancılıkta deve, sığır, koyun ve keçi yetiştiriciliği yapılır. Ekonomide hayvancılığın önemli yer tutması insanların beslenme tarzına da yansımıştır; kişi başına et tüketimi 30 kilograma ulaşır ve bu Batı Afrika'daki en yüksek değerdir. Et ticareti soğuk hava tertibatlı modern kamyon filolarıyla gerçekleştirilmektedir. Başlıca tarım alanları güney sahil bölgesindedir. Burada kışın darı, manyok ve yer fıstığı, yazın kocadarı, mısır, pirinç ve bazı sebze türleri yetiştirilir. Vahalardaki hurmalıklardan elde edilen ürünün çoğu ülke içinde tüketilir, bir kısmı da Senegal ve Mali'ye satılır. Geleneksel kırsal faaliyetlerden toplayıcılık

Moritanya

